

Československý časopis pro fyziku sedmdesátiletý

Jan Valenta

Matematicko-fyzikální fakulta, Katedra chemické fyziky a optiky, Univerzita Karlova, Ke Karlovu 3, 121 16 Praha 2; jan.valenta@mff.cuni.cz

Když začal roku 1951 vycházet Československý časopis pro fyziku, ještě v Československu nevysílala televize, telefon byl exklusivní přístroj pro pracovní použití a hrstku prominentních domácností. Dnes po 70 letech máme každý telefon/fotoaparát/kameru/počítač/navigaci atd. v kapse s možností přístupu k ohromným zdrojům informací. Počet vysokoškolských studentů fyzikálních oborů se zvýšil řádově, stejně tak počet vědců a vědeckých pracovišť. Způsoby vzdělávání a „dělání vědy“ se proměnily. Je tedy malým zázrakem, či spíše velkým úsilím generací redaktorů a autorů, že Čs. časopis pro fyziku je stále tady. Pojdme se tedy podívat letmo na jeho historii.

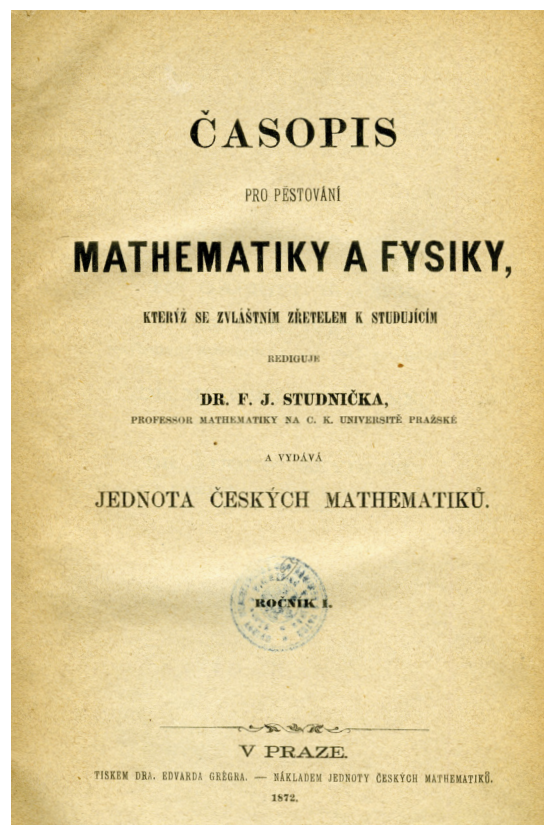
Kořeny téměř stopadesátileté

„Tímto číslem se končí vydávání Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky v dosavadní formě. Zřízení Ústředního ústavu matematického a Ústředního ústavu fyzikálního, zvýšené úkoly kladené na vědu v údobí socialistického budování i nebývalá pozornost a podpora, kterou odpovědní činitelé naší lidově demokratické republiky věnují rozvoji naší vědy, umožňují a současně činí naléhavou reorganizaci našeho časopisu na širší základně. Dlouholetá tradice tohoto Časopisu nebude reorganizací přerušena. Časopisy, které vzniknou, naváží organicky na práci, kterou dosud konal Časopis pro pěstování matematiky a fyziky, a také z jejich úpravy bude zřejmá souvislost s dosavadním Časopisem.“

Napříště bude Časopis pro matematiku oddělen od časopisu pro fyziku; jak fyzikální, tak matematický časopis bude vycházeti jednak jako časopis mezinárodní, jednak jako časopis domácí, psaný česky a slovensky. Toto rozdělení umožní lépe vyhovět rozmanitým úkolům, které tyto časopisy budou plnit, ať již jde o publikace hodnotných prací původních, či o propagaci matematiky a fyziky v širších kruzích domácích zájemců; rovněž otázkám ideovým, zvláště propagaci pokrokových směrů vědy sovětské a jejich velkých úspěchů bude možno věnovati soustavnější a širší pozornost.“ [1]

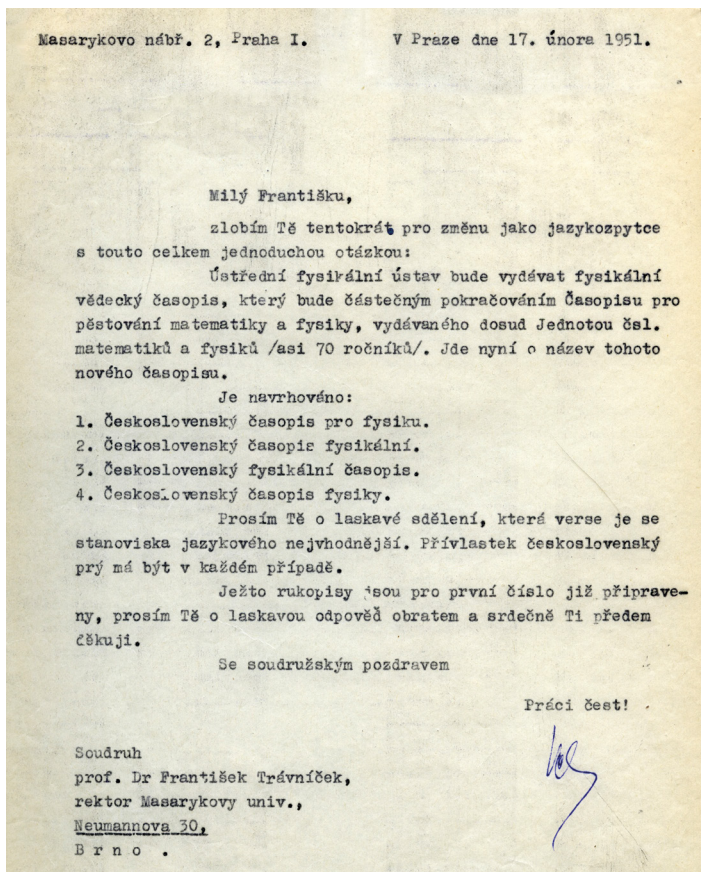
Tuto zprávu našli čtenáři Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky (ČPMF) na konci jeho 75. ročníku. Tento časopis začala Jednota českých matematiků a fyziků vydávat při příležitosti desátého výročí svého založení roku 1872 (obr. 1).¹ S výjimkou několika protektorátních let, kdy bylo vydávání zakázáno, časopis existoval téměř osmdesát let. ČPMF tedy patřil do skupiny nejstarších, dodnes existujících přírodovědeckých časopisů v našich zemích, jako je *Vesmír* (založený roku 1871, ale přerušovaný v letech 1907–23) nebo *Živa* (založe-

1 První číslo ČPMF vyšlo slavnostně v neděli 17. března 1872 a večírku v předvečer slavnosti se zúčastnil i Palacký, Rieger, Krejčí, Tomek a další osobnosti veřejného a vědeckého života.

Obr. 1 Titulní list prvního čísla Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky (knihovna MFF UK).

ná J. E. Purkyněm již roku 1853, vydávaná dodnes, ovšem se dvěma dlouhými výpadky), ale oproti nim měl ČPMF více odborně vědecké zaměření (s popularizačními a vzdělávacími přílohami). V době svého vzniku byl prvním vědeckým časopisem v monarchii, na což hrdě upozornil V. Posejpal [2]: „Okolnost, že právě založený vědecký list jest časově první toho druhu v Rakousku, naplňuje hrudi všech vedle radosti i zaslouženou pýchou.“

Obr. 2 Dopis prof. M. A. Valoucha z února 1951, kde žádá o jazykový názor na jméno nového fyzikálního časopisu (Archiv AV ČR, osobní fond M. A. Valoucha).

Proměny zaměření ČPMF během jeho dlouhé existence popsal M. Brdicka [3]. Do původně popularizačního, zcela česky psaného časopisu se zejména po 1. světové válce dostaly cizojazyčně psané odborné články (jen s českým abstraktem) – tato část časopisu tím nabrala mezinárodní charakter. „... dilema, zda vědecký, nebo na čtenáře zaměřený obsah Časopisu, se táhne ce-

Obr. 3 Bývalá tiskárna Prometheus, dnes součást Ústavu struktury a mechaniky hornin AV ČR, jejíž fasáda „hledí“ přímo do tzv. Heydrichovy zatáčky, kde došlo v roce 1942 k atentátu. Foto: J. Valenta, leden 2012

lou jeho historií a bylo vyřešeno postupně až po druhé světové válce tak, že místo jednoho časopisu vznikla celá plejáda specificky zaměřených časopisů.“ [3]

Rozštěpení nejstaršího vědeckého časopisu ve střední Evropě

Poslední ročník ČPMF v roce 1950 nesl číslo LXXV (jak tehdy bylo zvykem označovat svazky/ročníky římskými číslicemi). Následujícího roku 1951 začaly vycházet *Časopis pro pěstování matematiky* (začínající ročníkem 76) a *Czechoslovak Mathematical Journal* (r. 76, vychází dodnes), vydávané Ústředním ústavem matematickým. Ústřední ústav fyzikální začal vydávat *Československý časopis pro fyziku* (roč. 1 s podtitulem ČPMF r. 76) a *Czechoslovak Journal of Physics* (Čechoslovackij fizičeskij žurnal). K otázce volby názvu nových fyzikálních časopisů se autorovi podařilo před lety objevit v Archivu AV ČR, fondu M. A. Valoucha, zajímavý dopis, kde se prof. Valouch dotazuje jazykovědce, která ze zvažovaných variant je nejvhodnější (viz obr. 2).

Obr. 4 Jindřich Bačkovský (1912–2000) – první vedoucí redaktor Čs. čas. fyz. v letech 1951–59.

Důležitým faktem je, že vzniklé časopisy jsou již vydávány nově zformovanými ústavu vznikající Československé akademie věd. Jednota o vydavatelské licence přišla, stejně tak o tiskárnu Prometheus (obr. 3), která ale pod hlavičkou Státní tiskárny národní podnik, závod 05 (později přeznačen na 6) [4] nadále tiskla podobné odborné texty, včetně Čs. čas. fyz. (do 42. ročníku, 1992) [5]. JČMF se na počátku 50. let dostala do jistého „právního vakuá“, nebylo dlouho jasné, jak budou podobné vědecké společnosti organizovány, návrhy stanov čekaly na schválení až do konce roku 1955. Jednota tehdy *de facto* nefungovala a o její záchranu se velmi zasloužil až tehdejší ministr školství František Kahuda, od roku 1956 předseda JČSMF.

Ale zpět k časopisům. O úlohách Čs. čas. fyz. se rozepsal první vedoucí redaktor a ředitel Ústředního ústavu fyzikálního Jindřich Bačkovský (obr. 4): „Má se

Obr. 5 Václav Votruba (1909–1990) – druhý vedoucí redaktor Čs. čas. fyz. v letech 1960–62.

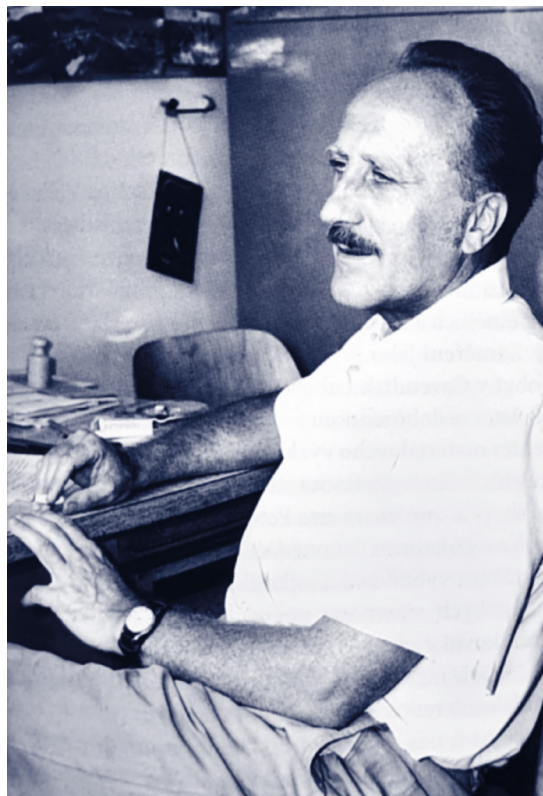
státi publikačním fórem zejména pro naše vědecké pracovníky. Vydání ruské a vydání pro západní země jim má umožnit širší světovou publicitu. Tyto nové možnosti zavazují. Zavazují naše vědecké pracovníky, aby si uvědomili svou odpovědnost před československým lidem, aby ze všech sil plnili úkoly uložené jim plánem v oblasti výzkumu a technického rozvoje, aby pomáhali budovat a upevňovat socialistické zřízení. Nový fyzikální časopis bude přinášet výsledky této práce, bude nás reprezentovat na světovém fóru. Při tom je nutno si uvědomit, že dnes je měřítkem čestné reprezentace vědy stupeň, jak

Obr. 6 Jan Tauc (1922–2010) – třetí vedoucí redaktor Čs. čas. fyz. v letech 1963–65.

tato věda zajišťuje a slouží mírovému budování. Zde má nesporně prvenství věda sovětská. ... Umístit se čestně po jejím boku je nejdůležitější a také nejradostnější povinností našich fyziků.“ [6]

Mezinárodní časopis v prvních dvou letech vycházel paralelně v anglické a ruské verzi, od dalších let dohromady – anglicky (ev. německy a francouzsky) psané články byly doplněny jen ruským abstraktem a ty ruské anglickým abstraktem. Česká verze byla zpočátku ekvivalentem té mezinárodní, až od třetího ročníku se začal obsah mírně odlišovat. Změna souvisela se vznikem Československé akademie věd, jak se píše v úvodním článku ročníku 1953: „Domácí vydání bude vycházet v rozšířeném rozsahu, aby mohlo dobře plnit své úkoly. Bude dále uveřejňovat původní vědecké práce a dopisy redakci; avšak vedle toho chce více

Obr. 7 František Kroupa (1925–2009) – čtvrtý vedoucí redaktor Čs. čas. fyz. v letech 1966–67.

pečovat o seznamování jak s pokroky světské a světové fyziky, tak s aktuálními problémy našich fyzikálních pracovišť v souvislosti s budovatelskými úkoly naší fyziky, aby tak podněcoval v širokém měřítku vědeckou práci všech pracovníků a zejména vědeckého dorostu. Bude se také snažit o nápravu nedostatků..., pokud jde o recenze, zprávy z vědeckého života a rozvíjení kritiky vědeckých prací. Přitom mu bude vzorem sovětská věda a bude také důsledněji bojovat proti zbytkům buržoasní ideologie mezi fyziky. ... Redakční rada zve všechny fyziky k spolupráci k plnění těchto úkolů, závažných pro rozvoj naší fyziky.“ [7]

Od roku 1957 se obsahy české a cizojazyčné verze už odlišují zásadně – časopisy se tak stávají samostatnými. Nicméně stále se o ně stará jedna redakce – prvních devět ročníků pod vedením Jindřicha Bačkovského, poté po třech letech byli vedoucími redaktory Václav Votruba (obr. 5) a Jan Tauc (obr. 6). Od roku 1966 vedl časopis František Kroupa (obr. 7) a roku 1968 došlo k rozdělení redakcí a F. Kroupa pokračoval v me-

Obr. 8 Zdeněk Málek (1930–1984) – pátý vedoucí redaktor Čs. čas. fyz. v letech 1968–73.

zinárodním časopise, zatímco český převzal Zdeněk Málek (obr. 8).

Žlutý časopis získává svou tvář

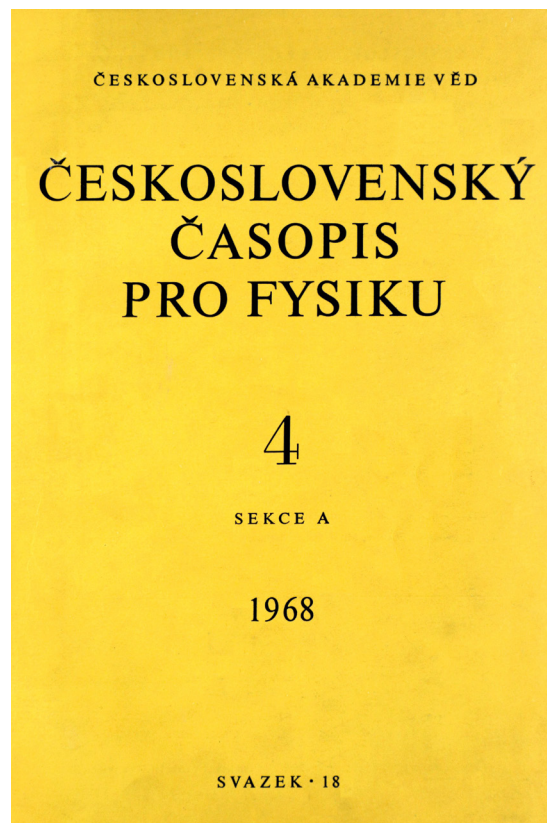
A právě docent Málek se svým výkonným redaktorem Jiřím Jantou v letech 1968/69 zásadně proměnili tvář (včetně syté žluté obálky, obr. 9) a směřování Čs. čas. fyz. na několik desítek let (až do 90. let). Tyto proměny časopisu přímo nesouvisely se společenskými změnami, ale reformní atmosféra je jistě povzbuzovala. Mnohé jejich kroky svědčily o nevšedním manažerském talentu. Například ke „klasické“ redakční radě (ve smyslu jakési dozorčí rady) byla přidána nová skupina spolupracovníků nazvaná „redakční kruh“. V tomto kruhu se objevili tehdejší mladí badatelé jako Jiří Bičák, Jan Fischer, Jiří Niederle, Libor Pátý či Stanislav Vepřek. Dále byly zavedeny mnohé nové rubriky: *Aktuality* či *Otázky a názory*. Dlouhá několikaměsíční doba nut-

ná k vysázení a vytištění (klasickým knihtiskem) čísla časopisu znemožňovala přinášet aktuální zprávy, proto byla zavedena ofsetem tištěná příloha nazvaná *Appendix*, která měla „jen“ několikatydenní výrobní dobu (obr. 10). Krátce po okupaci vojsky Varšavské smlouvy vyšlo 26. srpna mimořádné vydání Appendixu informující (také cizojazyčně) o vpádu vojsk a obsazení prezidia Akademie věd sovětskými vojáky a vyzývající mezinárodní komunitu k protestům.

Svou koncepci časopisu formuloval Zdeněk Málek v květnu 1968 ve zprávě vyšlé až koncem roku [8] – výtčené cíle jsou platné dodnes:

„Do ročníku 1969 vstupuje tedy Čs. čas. fys. s nově formulovanou koncepcí, kterou si experimentálně vyzkoušel již v r. 1968 a kterou od 1. čísla 19. svazku doplní i některými změnami ve výtvarné úpravě.² Přitom prohlašuje, že má vysoké aspirace:

2 Hlavním znakem nové grafiky se stala zcela žlutá obálka (v cizojazyčné verzi byla modrá), podle které získal časopis přezdívku „žluták“. Dominantní barvou obálky je žlutá i dnes.

Obr. 9 Tradice žluté obálky začala v roce 1968.

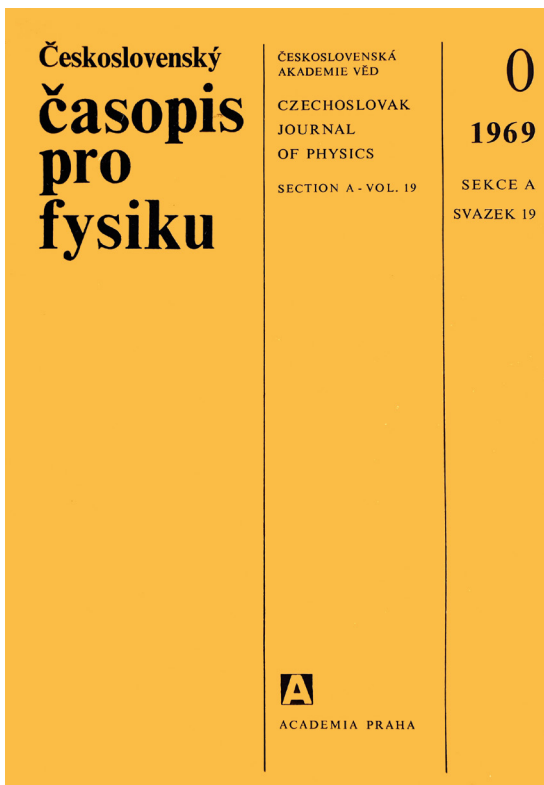
1. Chtěl by se stát užitečným informátorem našich fyziků pracujících na vysokých školách, ve výzkumných ústavech a v průmyslu, a to nejen na stolech v jejich pracovnách, kam dosud pronikal při jednom výtisku na instituci jen s velkým zpožděním a zřídka, ale i na jejich pracovních stolech doma; chtěl by dosáhnout toho, aby jej fyzikové začali považovat za svůj časopis a viděli v něm svého prostředníka.

2. Chtěl by přinášet některé cenné informace těm pracovníkům, kteří fyzikální výsledky a metody svou výzkumnou a vývojovou práci aplikují; tedy zejména ostatním přírodovědcům a inženýrům technických směrů.

3. Chtěl by nalézt čtenáře i mezi těmi profesory středních škol a těmi studenty vysokoškolské, kterým se stala fyzika hlubokým životním zájmem.

Obr. 10 Titulek Appendixu využíval po nějakou dobu žlutý motiv děrné pásy.

Obr. 11 Titulní list nultého čísla Čs. čas. fyz. 1969, který vyšel v roce 1968 nákladem 4000 kusů a prezentoval novou koncepci časopisu.

4. *Chtěl by dosáhnout toho, abyste do všech jeho oddílů rádi sami přispívali.*“

Obrovským počinem bylo v roce 1968 realizované tzv. *nulté číslo ročníku 1969* (obr. 11), které představovalo novou koncepci časopisu a mělo výrazně zvýšit počet odběratelů. V době, kdy byl polygrafický průmysl přetížen, často se nedostávalo papíru,³ vyšlo nulté číslo v nákladu 4 tisíc kusů a bylo rozesláno „720 jednotlivcům, 180 ústavům, 50 katedrám, 700 závodům, 600 školám, 210 našim a 1120 zahraničním knihovnám“! [9] „Výsledkem bylo několik set nových předplatitelů k pů-

3 Například začátkem roku 1970 Z. Málek informoval čtenáře: „Omezené možnosti a žalostné podmínky polygrafie donutily nakladatelství Academia snížit všem časopisům Akademie pro letošní rok dočasně rozsah; prodejní korunná cena však zůstává zachována. V případě Čs. čas. fyz. (A) je nyní limit 104 stran knihtisku a 8 stran ofsetu na číslo.“

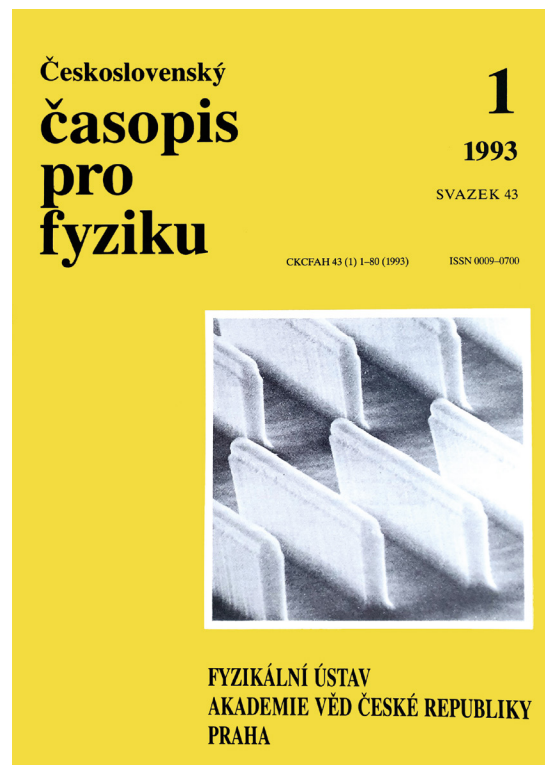

Obr. 12 Ústav teorie informace a automatizace AV ČR, kde sídlí redakce Čs. čas. fyz. v prostorech pronajatých FZU – od vратnice vpravo a do 4. patra. Okna redakce jsou schovaná za stromem vpravo.
Foto: J. Valenta, květen 2020

vodním asi pěti stům. Zájem o časopis dále rostl, v roce 1971 překročil náklad 1000 kusů, a v polovině sedmdesátých let dosáhl maxima 1450 kusů.“ [10]

V letech normalizace si časopis dokázal udržet svou tvář, i když došlo k vynuceným personálním změnám v redakčním kruhu. Vyskytly se i omezující zásahy ze strany Kolegia fyziky ČSAV. Některé otištěné citáty, samozřejmě cíleně vybrané jako aktuální komentář k nastupující normalizaci, byly shledány nepřijatelnými a verdikt byl prostý: nadále žádné citáty! [10, 11] Od roku 1975 přebíral časopis jako vedoucí redaktor Jiří Dvořák a vedl jej nejdéle ze všech šéfredaktorů, po 12 let až do roku 1986. Koncepce se nijak zásadně neměnila, jak zmínil J. Dvořák při svém nástupu: „*Jako noví vedoucí redaktor si vážím toho, že se Z. Málek bude spolu se všemi členy dosavadního redakčního kruhu dále podílet na redigování časopisu. Pro začínající ročník nechystáme v zaměření časopisu žádné významné změny; chtěli bychom zachovat koncepci i úroveň, k níž v posledních letech časopis dospěl.*“ [12]

Od roku 1987 přebíral vedení časopisu Ivan Gregora a provedl jej „revolučním“ obdobím až do roku 1991 (od té doby působí v redakčním kruhu či radě až do-

Obr. 13 První obálka s ilustrační fotografií a větším formátem A4.

dnes). Na svůj příchod k časopisu vzpomíná: „*Do redakce Čs. čas. fyz. mě přivedla kolegyně Závětová [členka red. kruhu v letech 1972–2004]. Redakce se tenkrát nacházela v jednom z „cholerových baráků“ kolem cesty k ústavu.*“ Zde můžeme doplnit adresy redakce v letech 1951–1967: Cukrovarnická 10, Střešovice; 1968–1982: Kladenská 60, Vokovice (dnes je na této adrese škola Červený vrch); od 1983 dosud: Na Slovance 2, Praha 8 – ačkoliv redakce zřejmě nejprve sídlila v oněch provizorních barácích, než byla později přemístěna do budovy *Ústavu teorie informace a automatizace* (obr. 12), místnosti vedle teoretického oddělení FZU na 4. patře, č. dv. 444, kde ji najdete dodnes (vchod z ulice Pod Vodárenskou věží 4).

Obr. 14 Jediné trojčíslo Čs. čas. fyz. se objevilo v ročníku 43.

Doba transformace společnosti i časopisu

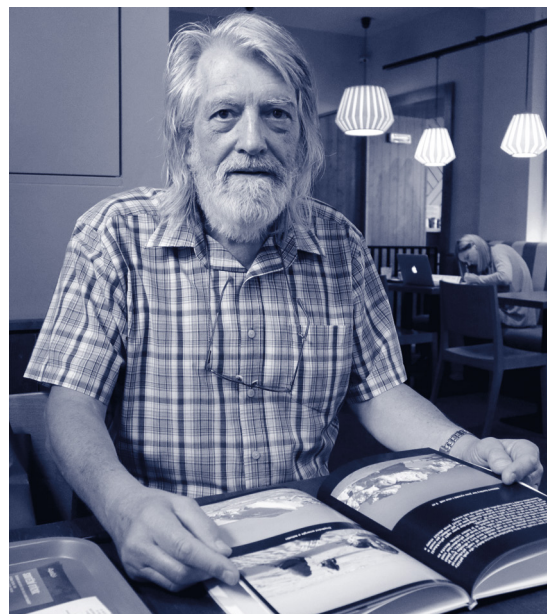
Velké změny nastaly na konci milénia v období 1992–2001, kdy téměř deset let vedla časopis Jana Štrajblová, bývalá spolupracovnice Z. Málka (a byla na to sama – bez výkonného redaktora). Devadesátá léta přinesla mimo jiné zásadní technologické změny v polygrafii a organizaci výroby časopisů (počítače, e-mail, internet). Ročník 1992 (41) byl poslední vysázený a tištěný klasickým knižtiskem v tiskárně Prometheus prostřed-

Obr. 15 Jedna z koláží připravených V. Královou a J. Štrajblovou ke kulatému výročí 50 ročníků časopisu.

nictvím nakladatelství Academia. V dalších letech byla sazba a tisk zajišťována externě soukromými subjekty. Od roku 1993 se také vrací po 40 letech větší formát A4 (místo B5), viz obr. 13, později je obálka časopisu (nako- nec i vnitřek) tištěna plnobarevně – dominantní žlutá barva ovšem byla zachována. Pozvolna se proměňoval i obsah časopisu a byla zdůrazněna jeho populárně-vědecká role. Také se zvažovala otázka úpravy názvu časopisu [13] (jako pravděpodobně vícekrát v jeho historii), aby byl kratší a přitažlivější pro veřejnost. Není to však snadná záležitost, takže k tomu dodnes nedošlo.

Pamětníci si dobře vybaví těžké transformační období 90. let, kdy vědci neměli příliš myšlenky na popularizaci, neboť museli nějak zajistit živobytí svým rodinám a buď odejít z vědy, přesídlit do zahraničí, nebo si najít alespoň přivýdělek v soukromém sektoru. Byl to pravděpodobně souběh mnoha těchto efektů, který způsobil těžkosti ve výrobě žlutého časopisu, které se projevovaly zpožděním vydávání jednotlivých čísel. Proto se začala v každém ročníku objevovat dvojčísla, v ročníku 1993 dokonce rekordní trojčíslo 4–6 (obr. 14).

Obr. 16 Zdeněk Chvoj – devátý vedoucí redaktor Čs. čas. fyz. v letech 2002–07. Foto: J. Valenta, září 2018

Při příležitosti začátku 50. ročníku časopisu (obr. 15 [13]) v roce 2000 se o tom zmínila paní šéfredaktorka: „Omlouvám se vám za zpoždění vydávání časopisu, které nás neustále pronásleduje. Prosím vás i za prominutí občasných chyb, které se i přes největší úsilí neustále vyskytují.“ [14]

Když v roce 2001 došlo po deseti letech k výměně redakce, ocenil tehdejší ředitel FZU Vladimír Dvořák práci končící šéfredaktorky: „Zasloužila se nejen o kvalitní obsah časopisu, ale i o podstatné zlepšení jeho grafické úpravy, jejíž význam pro oblibu časopisu nelze podceňovat. Myslím si, že Jana Štrajblová může předat vedení Československého časopisu pro fyziku, pro který 10 let úspěšně pracovala s neutuchajícím nadšením, s pocity dobře vykonané práce...“ [15] Štafetového kolíku se energicky chopil Zdeněk Chvoj (obr. 16) a jeho výkonná redaktorka Andrea Cejnarová. Ta v úvodníku čísla 5 ročníku 51 (2001) slibuje: „Možná se někteří z vás rovněž pozastavují nad skluzem ve vydávání jednotlivých čísel, ke kterému došlo v minulém roce.¹⁶ Za novou redakci slibuji, že se pokusíme v prvních měsících tohoto

roku vše dohnat, abyste již co nejdříve dostávali svůj časopis v pravidelných dvouměsíčních intervalech. Poněvadž nechceme předchozí ročník nikterak krátit, bude násleující čísla až do vyrovnání zpoždění vydávat a rozesílat tak rychle, jak to jen bude technicky možné.“ [4] To se skutečně podařilo, a navíc vznikly první webové stránky časopisu, kde byl publikován obsah čísel s abstrakty. Vznikly i nové iniciativy, třeba v roce 2005 zavedené *Dny ČSČF* – jeden den přednášek pro veřejnost, kde se časopis prezentoval. [17] V roce 2007 se však Z. Chvoj rozhodl předat štafetu dále.

Doba současná – elektronická

Fyzikální ústav tedy opět hledal šéfredaktora pro svůj časopis. Zajímavý projekt rozvoje časopisu předložil Libor Juha (obr. 17) a byl pověřen vedením časopisu. Klíčovou změnou bylo vytvoření skupiny *oborových redaktorů*, kteří měli v ideálním případě pokrývat celé spektrum oborů. Jejich úlohou mělo být občasné redigování tematických čísel, zajišťování recenzí, vyhledávání autorů v jejich oborech zájmu. Tento záměr se povedlo z části uskutečnit.

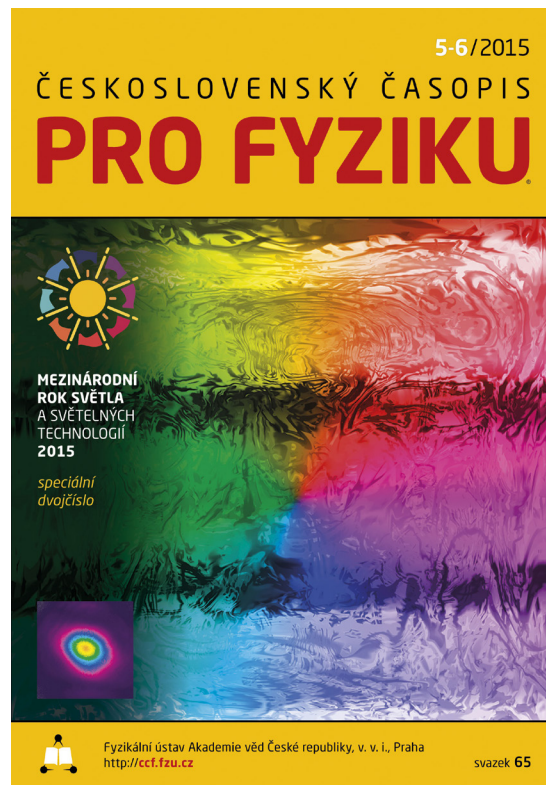
Velmi důležitou změnou bylo také zřízení místa technického redaktora, čímž se sazba a příprava tisku přenesla z externích firem do redakce. Tuto funkci od počátku dodnes zaujímá Jiří Kolář, který stojí za skvělou a neustále vylepšovanou grafickou úpravou časopisu. Již roku 2008 se také podařilo rychle zavést elektronickou verzi časopisu zveřejňovanou na webových stránkách – tím se časopis přiblížil mladší generaci a také českým a slovenským fyzikům působícím v zahraničí.

Pod vedením L. Juhy se časopis začal více věnovat historii fyziky. Podařilo se získat a prezentovat svědectví fyziků nejstarší generace, jako byli např. Čestmír Šimáně nebo Helmar Frank, a doplnit je o řadu dobových souvislostí, což poskytlo širokému okruhu čtenářů obraz vývoje fyzikálního myšlení a praxe v našich zemích v obdobích dosud jen slabě dokumentovaných a reflektovaných. Byly připomenuty dnes již veřejnosti málo známé, přesto významné fyzikální osobnosti pocházející z Čech, Moravy nebo Slovenska, např. Bo-

4 Z uvedeného lze vydedukovat, že dvě poslední čísla ročníku vycházela až v následujícím roce 2002.

Obr. 17 Libor Juha – desátý vedoucí redaktor Čs. čas. fyz. v letech 2008–17. Foto: J. Kolář, 2014

Obr. 18 Obálka dvojčísla k mezinárodnímu roku světla a světelných technologií 2015 editovaného M. Duškem a J. Valentou.

huslav Hostinský, Aleš Bláha, Karel Pátek, Vilém Santholzer, Ján Fischer, bratři Farkasové, Jan Stern, Ludvík Bass a mnozí další.

Z řady tematických čísel (či dvojčísel) můžeme jmenovat obsáhlé dvojčíslu (obr. 18) k Mezinárodnímu roku světla a světelných technologií (2015), k 50 letům laseru (2010) a úspěšné dvojčíslu věnované výuce fyziky (2012). Další speciální čísla pak byla inspirována pokroky biofyziky a lékařské fyziky či 100. výročí počátku rentgenové krystalografie.

Libor Juha vedl časopis deset let, z toho šest let sám bez výkonného redaktora s pouhými dvěma stálými členy redakce (technickým redaktorem a tajemnicí redakce), a to navíc ke své badatelské činnosti a funkci vedoucího oddělení. Za tuto činnost pak roku 2018 obdržel Cenu předsedkyně Akademie věd za popularizaci.

Do funkce vedoucího redaktora byl následně jmenován autor tohoto článku a redakce se posléze stabilizovala s Janou Žďárskou na pozici výkonné redaktorky a Ondrou M. Šípkem jako tajemníkem redakce (obr. 19). Činnost současné redakce však musí jednou zhodnotit jiní. Jmenujme jen dvě zásadnější změny, které se udály od roku 2020, resp. 2021: otevření elektronické verze časopisu zdarma a spojení redakční rady a oborových redaktorů opět do jednoho redakčního kruhu.

Závěrem

Tolik stručný pohled současného vedoucího redaktora na sedmdesát let existence *Československého časopisu pro fyziku* – popřejme časopisu do dalších let především neutuchající zájem čtenářů a dostatek dobrých autorů. Příští rok uplyne 150 let od založení jeho předchůdce *Časopisu pro pěstování matematiky a fysiky*, což jistě bude také stát za připomenutí. Autor by si přál, aby již brzy bylo možné důstojně oslavit obě tato výročí např. uspořádáním obnoveného *Dne se žlutým časopisem*.

Obr. 19 Redakce Čs. čas. fyz. v listopadu 2018, zleva: Jan Valenta (vedoucí redaktor), Ondra M. Šípek (sekretariát redakce), Eva Klimešová (výkonná redaktorka v roce 2018), Jiří Kolář (vedoucí výroby a grafik) a Jana Žďárská (výkonná redaktorka od r. 2019).

APPENDIX

Jak se do časopisu psalo a jak se tisknul po více než 40 let

Pozorný čtenář si mohl v tomto článku povšimnout několika zmínek o výrobních potížích časopisu: dlouhá výrobní lhůta, nedostatek papíru atd. Možná tedy nebude bez zajímavosti – zejména pro mladší ročníky – připomenout si, jak se časopis připravoval a tisknul až do počátku 90. let 20. století.

Z instrukcí pro autory [18] se dozvídáme, že příspěvky autoři měli zasílat ve dvou „rukopisech“ – tím byly myšleny texty přepsané na psacím stroji, nikoliv skutečný rukopis. „*Píše se jen po jedné straně na kancelářský bílý papír formátu A4. Na jedné straně může být nanejvýše 30 řádek po 60 až 70 úhozech (včetně mezer) s levým okrajem 4 cm. Symboly vpisované rukou se píše tuší nebo tmavým inkoustem.*“ Odkazy, popisy obrázků či tabulek měly být napsány na zvláštních listech. Součástí byly i podklady pro ilustrace, které rozebereme níže, a jejich kopie pro recenzenta. Jako zajímavost uvedme požadavek, aby byl přiložen „*Písemný souhlas zaměstnavatele každého z autorů s uveřejněním konkrétního příspěvku (u příspěvku všech druhů!)*.“ [19]

Příspěvek nejprve posoudila redakce a poté jeden či více recenzentů (stejně jako dnes). Autoři pak dostali požadavky na opravy – menší změny bylo možné vyznačit korektorskými značkami do strojopisu; při větších změ-

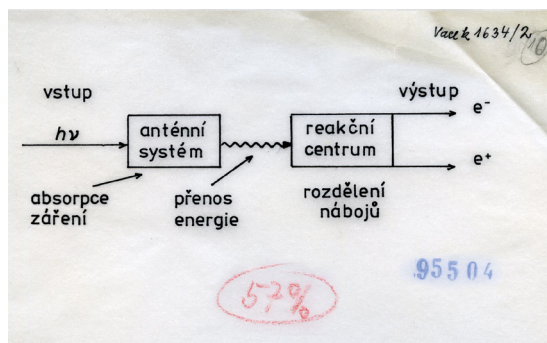
nách bylo nutné celý text přepsat na stroji. Poznamenejme, že veškeré zasílání, referování a korigování článku vyžadovalo vložení do obálky a poslání poštou – včetně příslušného zpoždění v řádu dnů (e-maily ještě nebyly).

Obrázky se dělily na kontrastní „pérovky“ (grafy, schémata atd. – to, co dnes většinou chceme ve vektorovém grafickém formátu), které měly být „*zhotoveny tuší na pausovacím nebo bílém kladívkovém kreslicím papíru*“ (obr. 20). Popisky v obrázcích se rýsovaly přes šablony a později se používala tlakem přenášená písmenka (Propisot). Polotónové obrázky – fotografie se posílaly jako kvalitně provedené zvětšeniny „*na lesklém bílém papíru*“.

Zajímavá je finanční motivace autorů k dodržování pravidel, kterou najdeme na několika místech instrukcí: „*Redakce rozhodne, zdali je třeba obrázků na účet autora překreslit. Vzhledem k tomu, že úhrada za překreslení může vyčerpat značnou část autorského honoráře, je v zájmu autorů, aby dodali k reprodukci vyhovující podklady*“. Explicitně pak máme uvedeno, co redukuje autorský honorář: „*Z honoráře se hradí některé náklady na zpracování článku (úpravy obrázků, jazyková korektura, přepis rukopisu a popř. překlad abstraktu do angličtiny...)*.“

Časopis se tisknul především klasickým knihtiskem (tisk z výšky). [20] Vysazení rovnic a matematických symbolů vyžadovalo specializovanou ruční sazbu, na kterou se zaměřovala tiskárna Prometheus. Obrázky se fotograficky přenášely (obvykle se zmenšením 1:2 až 1:4) a vyleptaly na štoček. Přitom bylo třeba polotónovou předlohu fotografovat přes rastr, který umožňoval simulovat šedé tóny pomocí větších či menších velikostí černých bodů – tzv. autotypie (obr. 21). [21]

Korektury se dělaly nejprve tzv. sloupcové, kdy se měly odstranit především chyby způsobené při sazbě textu do sloupců. „*Doporučuje se na okraji žlutě zakroužkovat opravy chyb způsobených tiskárnou. Neoznačené chyby účtuje tiskárna autorům. Po straně textu má autor červeně označit umístění obrázků a tabulek.*“ Po doplnění obrázků a dalších prvků došlo na finální stránkové korektury – ty sloužily ke kontrole provedených sloupcových korektur a správného umístění obrázků a tabulek. Změny se do otisků vyznačovaly pomocí zvláštních korektorských značek a podepsané se rychle posílaly zpět redakci (obr. 22).

Obr. 20 Ukázka „pérovkové“ ilustrace provedené tuší na pausovacím papíru. Povšimněte si pečlivého značení, číslování a také poznámky o měřítku zmenšení pro výrobu štočku.

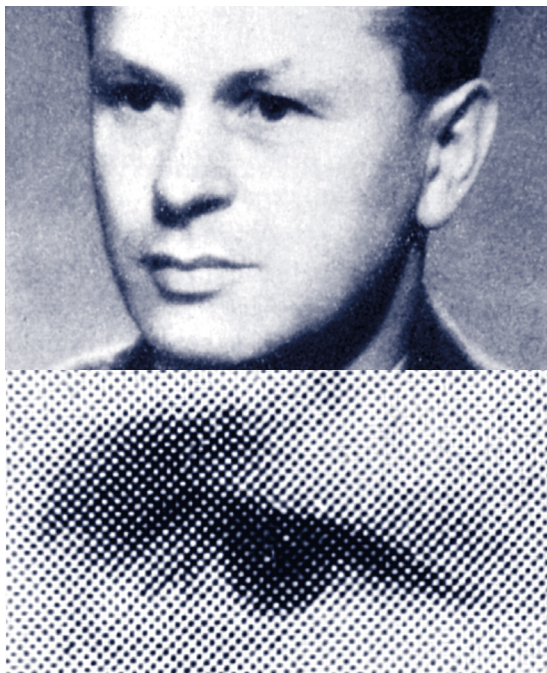
Přehled hlavních údajů o vývoji Čs. čas. fyz.

rok	vydavatel	ved. redaktor	výk. redaktor	počet čísel	formát	rozsah stran	roční předplat. (Kčs, Kč)	poznámky
1951	Ústř. ústav fyzikální	J. Bačkovský	<i>neuveдено</i>	4	A4	208	120	
1952	ÚÚF	J. Bačkovský	<i>neuveдено</i>	4	A4	230	200	
1953	ÚÚF	J. Bačkovský	K. Mišek	6	B5	478	60	
1954	ÚTF ČSAV	J. Bačkovský	K. Mišek	6	B5	724	72	
1955–56	ÚTF ČSAV	J. Bačkovský	K. Mišek	6	B5	722/714	60	
1957–59	ÚTF ČSAV	J. Bačkovský	K. Mišek	6	B5	750/750/680	66	
1960	ÚTF ČSAV	V. Votruba	K. Mišek	6	B5	590	51	
1961–62	ÚTF ČSAV	V. Votruba	L. Červinka	6	B5	570/734	51	
1963–65	ÚFPL ČSAV	J. Tauc	L. Červinka	6	B5	532–566	51	
1966	ÚFPL ČSAV	F. Kroupa	L. Červinka	6	B5	582	51	
1967	ÚFPL ČSAV	F. Kroupa	L. Červinka	6	B5	628	60	
1968	ÚFPL ČSAV	Z. Málek	L. Červinka	6	B5	736	84	Žlutá obálka, grafika J. Ledr
1969–74	ÚFPL ČSAV	Z. Málek	J. Janta	6	B5	648–746	96	
1975–76	ÚFPL ČSAV	J. Dvořák	J. Janta	6	B5	656/672	96	
1977	ÚFPL ČSAV	J. Dvořák	<i>neuveдено</i>	6	B5	656	96	
1978–86	ÚFPL ČSAV	J. Dvořák	M. Chvojka	6	B5	636–660	96	
1987–89	FZÚ ČSAV	I. Gregora	P. Široký	6	B5	660–664	96	
1990–91	FZÚ ČSAV	I. Gregora	P. Široký	6	B5	660–586	162	Od r. 1991 existuje jen red. kruh
1992	FZÚ ČSAV	J. Štrajblová	<i>neuveдено</i>	6	B5	610	162	Končí formát B5 a knihtisk
1993	FZÚ AV ČR	J. Štrajblová	<i>neuveдено</i>		A4	364	162	Celobar. obálka s fotem, tisk TOT
1994	FZÚ AV ČR	J. Štrajblová	<i>neuveдено</i>	6	A4	408	162	Distribuce už ne PNS, ale red.
1995	FZÚ AV ČR	J. Štrajblová	<i>neuveдено</i>	6	A4	464	162	Od č. 4 Unitisk, lepená vazba
1996–97	FZÚ AV ČR	J. Štrajblová	<i>neuveдено</i>	6	A4	390/398	162	
1998–2000	FZÚ AV ČR	J. Štrajblová	<i>neuveдено</i>	6	A4	400–450	180	
2001	FZÚ AV ČR	J. Štrajblová/ od č. 4 Z. Chvoj	od č. 4 A. Cejnarová	6	A4	396	180	Gr. úprava: A. Hlaváč, od č. 6 tiskne VAMB, sazba QT studio
2002–04	FZÚ AV ČR	Z. Chvoj	A. Cejnarová	6	A4	376–448	286	
2005	FZÚ AV ČR	Z. Chvoj	A. Cejnarová	6	A4	644	312	
2006	FZÚ AV ČR	Z. Chvoj	A. Cejnarová	6	A4	412	456	
2007	FZÚ AV ČR	Z. Chvoj	J. Janta	6	A4	412	456	Sazba ALFatech, Grafotechna Print
2008–11	FZÚ AV ČR	L. Juha	A. Cejnarová	6	A4	390–431	t.456/ e.390/k.550	Sazba a grafika J. Kolář
2012–17	FZÚ AV ČR	L. Juha	<i>neuveдено</i>	6	A4	375–495	t.456/ e.390/k.550	
2018	FZÚ AV ČR	J. Valenta	E. Klimešová	6	A4	435	t.456/e.390/ k.550ě	
2019	FZÚ AV ČR	J. Valenta	J. Žďárská	6	A4	463	t.456/e.390/ k.550ně	Změna obálky
2020	FZÚ AV ČR	J. Valenta	J. Žďárská	6	A4	469	456/ e.0	Elektronická verze zdarma

■ *Náklad tisku* byl uváděn u prvních 2 ročníků 1000 kusů, 3. ročník 1100 (dále se neuvádělo), dnes činí obvykle 900 kusů.

■ *Předplatné*: t.-tištěné, e.-elektronické, k.-kombinované.

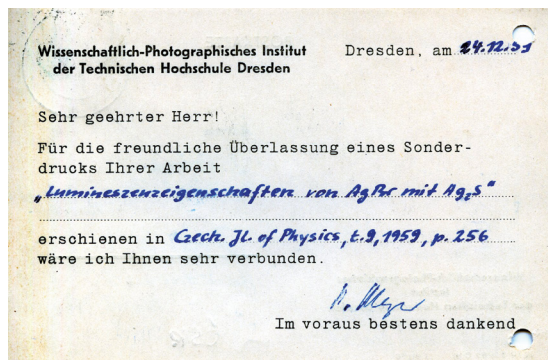
■ *Adresa redakce* byla v letech 1951–1967: Cukrovarnická 10, Střešovice; 1968–1982: Kladenská 60, Vokovice (dnes je tam škola Červený vrch); od 1983 dosud: Na Slovance 2, Praha 8 (ačkoliv reálně redakce sídlí v budově ÚTIA, Pod Vodárenskou věží 4).

Obr. 21 Příklad reprodukce polotónového obrázku – fotografie pomocí autotypického rastru. Jedná se o portrét prof. M. Rozsívala. Dole je zvětšený detail oka s charakteristickým rastrem.

Připomeňme, že kvalitní kopírovací technika v dnešní podobě tehdy neexistovala. Později, když se začala objevovat, byla stále těžko dostupná, drahá a přísně kontrolovaná. Z toho důvodu se při tisku časopisu také vyrobily *separátní výtisky článků* (tzv. separáty). Autoři hlavních příspěvků dostávali 20 separátů, které pak sloužily k výměně s kolegy (i dnes se občas některý autor ptá, zda můžeme zajistit separáty – bohužel nemůžeme). Bylo běžné žádat jiné autory o zaslání separátů jejich článků pomocí speciálních korespondenčních lístků (obr. 23) – tato praxe doznávala během 90. let. Kde se ale badatel dozvěděl, co v jeho oboru právě vyšlo? Musel jít do knihovny a podívat se do speciálních časopisů (např. Physics Abstracts, Current Contents), které vydávaly obsahy velkého počtu časopisů (někdy i s abstrakty) roztríděné podle číselného klasifikačního systému.

Z dnešního pohledu se zdá, že dříve badatelé museli věnovat značné úsilí (a čas) k získání relevantní literatury ze svého oboru (ručně prohledávat přehledy a posílat žádanky o separáty u časopisů, které jejich knihovna neodebírala). Dnes ale, vzhledem k záplavě článků, musí autor věnovat značné úsilí (a čas) selekci těch článků, které budou stát za prostudování. V případě nedostupnosti zdroje pak žádá e-mailem korespon-

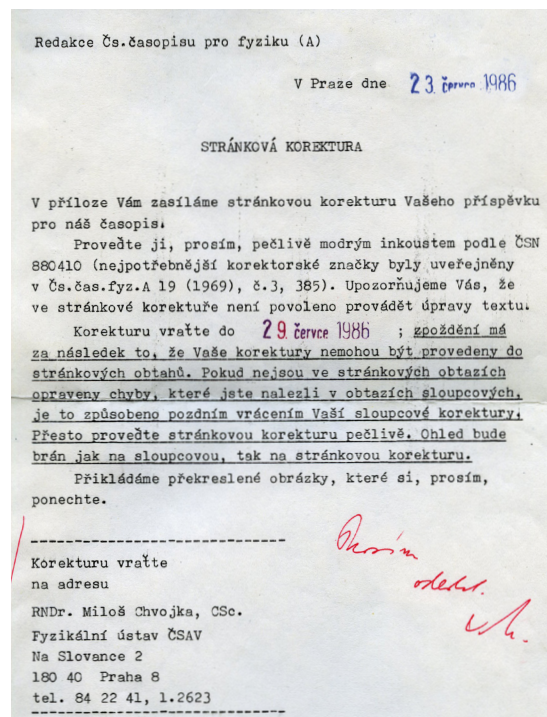
Obr. 23 Žádanka o zaslání separátního výtisku článku.

denčního autora (nebo kolegy z jiných institucí) o *přd* článku. K ideálnímu stavu mají obě situace daleko.

Také relativní snadnost grafické úpravy a předtiskové přípravy i dostupnost a rychlost tisku dnes na jednu stranu zrychluje a zlevňuje produkci časopisů (zejména pokud se přejde k čistě elektronické publikaci), na druhou stranu umožňuje obrovskou záplavu článků a vznik neseriózních (predátorských) časopisů.

Odkazy

- [1] Redakce. *Čas. pěst. mat. fys.* 75, D447 (1950).
- [2] V. Posejpal, B. Kučera: *Půlstoleté jubileum Jednoty českých matematiků a fyziků v Praze*. JČMF, Praha 1913.
- [3] M. Brdička: Mají svoje osudy i časopisy... *Čs. čas. fys.* A 22, 1–14 (1972).
- [4] Redakce: Jubileum Promethea. *Čs. čas. fys.* A 27, 646–647 (1977).
- [5] J. Valenta: V Jednotě je síla. *Čs. čas. fys.* 62, 97–105 (2012).
- [6] J. M. Bačkovský: Úvodní projev na I. konferenci čs. fyziků. *Čs. čas. fys.* 1, 1–2 (1951).
- [7] Red.rada: *Čs. čas. fys.* 3, 5–7 (1953).
- [8] Z. Málek: Zprávy. *Čs. čas. fys.* A 18, 596 (1968).
- [9] Z. Málek: Novoroční otázky. *Čs. čas. fys.* A 19, 134 (1969).
- [10] J. Janta: Pětatřicet let „žlutého“ časopisu. *Čs. čas. fys.* 54, 99–100 (2004).
- [11] J. Janta, A. Ryska: Zdeněk Málek – nedožitý sedmdesátiny. *Čs. čas. fys.* 50, 375–378 (2000).

Obr. 22 Typický dopis doprovázející stránkové korektury.

- [12] J. Dvořák: Novoroční poznámka. *Čs. čas. fys.* A 25, 93 (1975).
- [13] J. Štrajblová: Milí čtenáři. *Čs. čas. fys.* 43, 2 (1993).
- [14] V. Králová, J. Štrajblová: Příloha. *Čs. čas. fys.* 50, 70–76 (2000).
- [15] J. Štrajblová. *Čs. čas. fys.* 50, 2–3 (2000).
- [16] V. Dvořák: Úvod. *Čs. čas. fys.* 51, 234 (2001).
- [17] A. Cejnarová: Úvod. *Čs. čas. fys.* 51, 291 (2001).
- [18] A. Cejnarová: Den s Československým časopisem pro fyziku. *Čs. čas. fys.* 55, 643–644 (2005).
- [19] Směrnice pro autory. *Čs. čas. fys.* A 24, 101–108 (1974).
- [20] V. Najbrt, M. Běhal, V. Potužáková: *Redaktor v tiskárně*. Novinář, Praha 1979.
- [21] J. Bačkovský: K šedesátinám Miroslava Rozsívala. *Čs. čas. fys.* 24, 84–85 (1974).